

СРАВНЕНИЕ НА ПРОЗОДИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА КЛИТИЧНИЯ КОМПЛЕКС В СЪОБЩИТЕЛНИ И ВЪПРОСИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ХРИСТИАНА КРЪСТЕВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

hnikolaeva@gmail.com

В статията се прави сравнение между няколко случая на реализация на клитичен комплекс (клитичните форми на личните местоимения за винителен и дателен падеж и формите на глагола *съм* в копулативни изречения и такива със *съм* спомагателен глагол) във въпроси с *к-дума* и съобщителни изречения. Основна цел е да се проследят прозодичните и интонационните характеристики на тези изречения от гледна точка на клитичния комплекс. За осъществяването на тази цел са сравнени и коментирани структурите и техните интонограми. Изследването обръща внимание на примери с двойна реализация на въпросителни маркери (с добавена частица *ли*) във връзка с прозодичната организация. Казуси с отрицание (с добавена частица *не*) са засегнати съвсем накратко.

Ключови думи: прозодия, интонация, прозодична организация, въпроси с *к-дума*, клитики, клитичен комплекс, отрицание

A COMPARISON OF THE PROSODIC FEATURES OF THE CLITIC CLUSTER IN BULGARIAN DECLARATIVE AND INTERROGATIVE SENTENCES

HRISTIANA KRASTEVA

UNIVERSITY OF PLOVDIV “PAISII HILENDARSKI”

hnikolaeva@gmail.com

This article provides a comparison between some cases of the realization of the clitic cluster (the short forms of the personal pronouns in the accusative and the dative case and the forms of the verb ‘to be’ in copulative sentences and sentences where ‘to be’ is used as an auxiliary verb) in *wh*-questions and declarative sentences. The main goal is to study the prosodic and intonational features of these sentences from a clitic cluster’s perspective. In order to achieve this, the author uses comparison and analysis of the structures and their tonic graphs. The study focuses on examples of double realization of interrogative markers (with the addition of the question particle *li*) in relation

to the prosodic organization. Cases of negation (with the addition of the negation particle *ne*) are touched upon in brief.

Keywords: prosody, intonation, prosodic organization, wh-questions, clitics, clitic clusters, negation

Цели и теоретична рамка

В статията се прави сравнение на няколко случая на въпроси с *к*-дума и съобщителни изречения с клитичен комплекс (клитичните форми на личните местоимения за винителен и дателен падеж и формите на глагола *съм*) в копулативни изречения, а също и такива със спомагателен глагол *съм*. Целта е да се проследят някои прозодични и интонационни характеристики на клитичния комплекс. Ще работим с насоките на Й. Пенчев (Penchev/Пенчев 1980: 80–81) за звуковите характеристики, които обуславят фразовата фонология, а именно синтактичните интонационни признаци *пауза, височина и ударение*.

Връзката между интонационната изтъкнатост (рематиичността) и *к*-думите в славянските езици е разглеждана от Св. Иванчев, според когото *к*-думите „... заемат в историята на славянските езици изключително позиция на рема в изречението и в такава позиция те се пазят най-устойчиво с хилядолетия“ (Иванчев/Ivanchev 1988: 107). Това разбиране се споделя и от Й. Пенчев, който твърди, че „Въпросителните *к*-думи задължително отиват в свободна спецификаторна позиция на изречението и носят изреченското ударение като фокус на изречението“ (Пенчев/Penchev 1993: 131–132). Според него „... ако изречението започне с въпросителна дума, то се оформя задължително с „каскадна“ линия...“ (Пенчев/Penchev 1980: 107).

Тоналните графи в изследването са получени с програмата Speech Analyzer 3.1¹.

К-дума, клитичен комплекс и *ли*

Нека илюстрираме с пример основния проблем, свързан с българския клитичен комплекс (клитичните форми на личните местоимения за винителен и дателен падеж и формите на глагола *съм*) (Франкс/Franks 2013):

(1) *Той ми е приятел. / Приятел ми е.*

В тези два примера клитиката изпреварва глагола *съм*. Това поведение е устойчиво и е засвидетелствано в академичната граматика и в други изследвания (ГСБКЕ/GSBKE 1983; Пенчев, Куцаров, Бояджиев/Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998; Пенчев/Penchev 1993). В изследването си от 2017 г. „В търсене на ритмо-мелодични параметри в българското изречение“ П. Бъркалова (Бъркалова/Barkalova 2017) наблюдава това поведение на клитиките в аорист и имперфект, с което изключва категорията *лице* като по-

раждащ го фактор. Тъй като словоредът се сменя в третоличните конструкции, чрез направените тестове в различни темпорални форми и структури с предикатив става ясно, че не третото лице определя реда (както твърди например Риверо/Rivero 2013), а се наблюдава акцентогенен фактор. В този случай словоредът се командва от прозодичните параметри на третоличната фраза. Тук е мястото да припомним един извод на Й. Пенчев, който е видим в подобни конструкции, а именно че „... темо-ремното разпределение наистина се сигнализира (...) в български главно, ако не изключително, с помощта на интонацията“ (Пенчев/Penchev 1980: 34). Това ни кара с още по-голям интерес да подходим към инструменталния анализ.

При корпусно изследване² устната реч дава богат набор от такива примери. Прилагаме два примера, които ще коментираме по-долу:

(2) *Тая книга ми е за разтуха на мене от години, като ми гръмне главата, си я чета.*

(3) *Тя ми го е давала на мене вече веднъж това чайче и да ти кажа си е пълна пирамида.*

Изречения (2) и (3) отговарят на нашите изисквания, а именно в първото *съм* е копула (с предикатив предложна фраза), а във второто е спомагателен глагол (в глаголна фраза с елово причастие). И двете изречения съдържат клитики, които се реализират пред глагола *съм*. Това поведение е без алтернатива – всеки опит за разместване води до неграматичност:

(4) **Тая книга е ми за разтуха ... / *Тая книга е за разтуха ми...*

(5) **Тя е давала ми го... / *Тя е ми го давала...*

При липса на експлициран подлог клитиките „разкъсват“ в линейния ред глаголната фраза и отново запазват подреждането си пред спомагателния глагол *съм*:

(6) *Тая книга ми е за разтуха./ За разтуха ми е.*

(7) *Тя ми го е давала./ Давала ми го е.*

Този феномен се обяснява освен със закона на Вакернагел, който твърди, че клитиките винаги заемат втора позиция във фразата, и с прозодичния ефект Гоблер–Мусафия³ (Франкс/Franks 2013; Крапова, Cinque 2008) (по-нататък за краткост ТМ), според който в българското изречение клитиките са винаги разположени пред глагола, без значение колко на брой и какви по дължина са предпоставените им елементи.

Ст. Франкс твърди, че въпреки традиционното разбиране, според което „ТМ подпомага прозодично неподкрепените клитики, като коригира словоредата чрез някакъв вид локално пренареждане на елементите в PF“ (Франкс/Franks 2013), ефектът не включва буквално движение във фонетичната форма (PF). Ще разгледаме поведението при интониране, като се придържаме към схващането, което беше изразено по-горе, а именно че

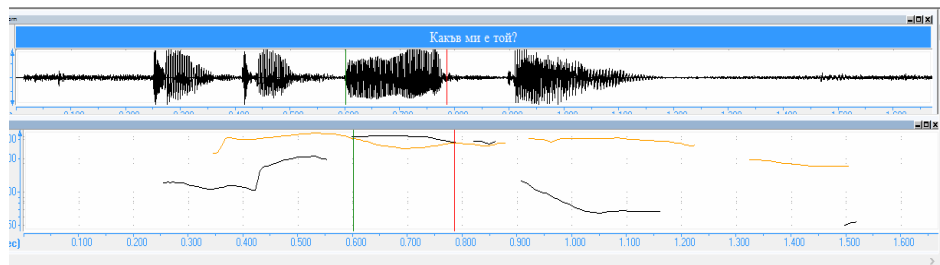
клитиките в български език не формират голяма прозодична единица, изградена от интонационни фрази.

Нека разгледаме графиките на следните примери⁴:

(8) *Той ми е приятел./ Приятел ми е./ Какъв ми е той?*

(9) *Тая книга ми е за разтуха./ За разтуха ми е./ Кое ми е за разтуха?*

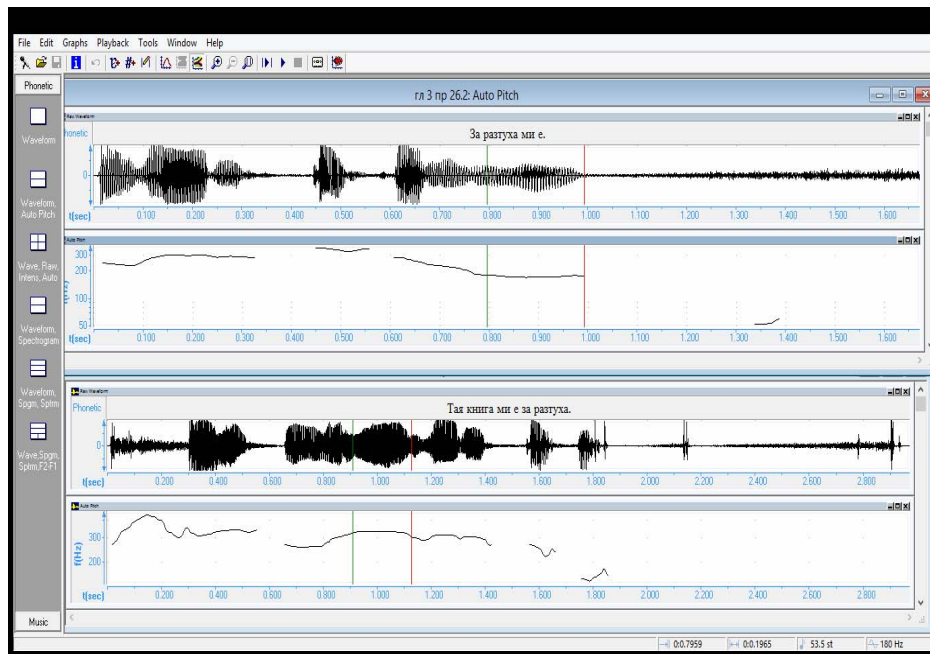
(10) *Тя ми го е дала./ Дала ми го е./ Кой ми го е давал?*

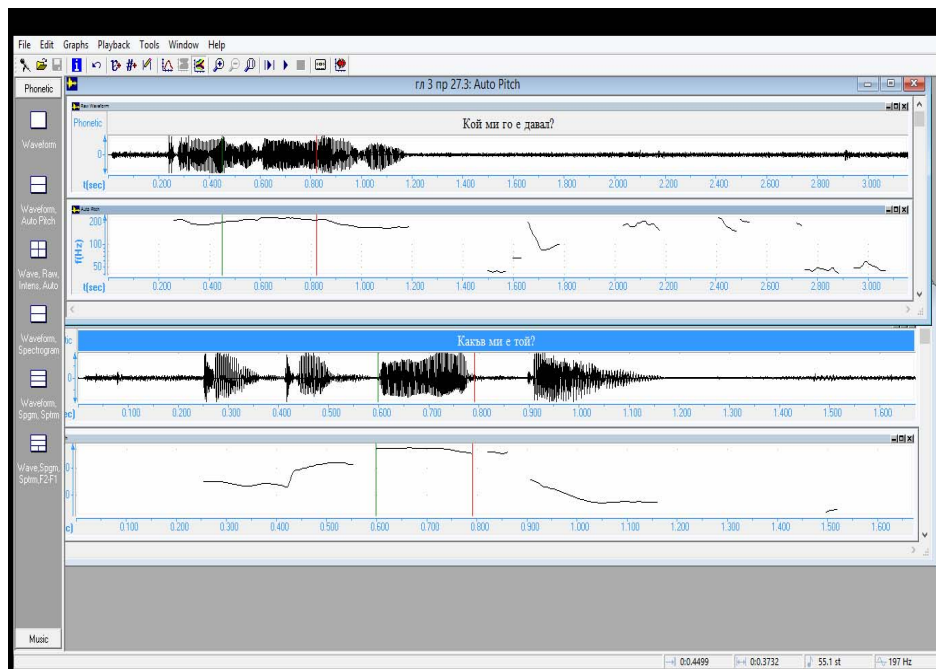
В долната част на фигурата виждаме насложени графики на примери 8.1 и 8.3, а именно на първото съобщително и на въпросителното изречение в пример 8 (по-късата е графиката на въпроса, а по-дългата – на съобщителното изречение), като между линиите се реализира поредицата *ми е*.

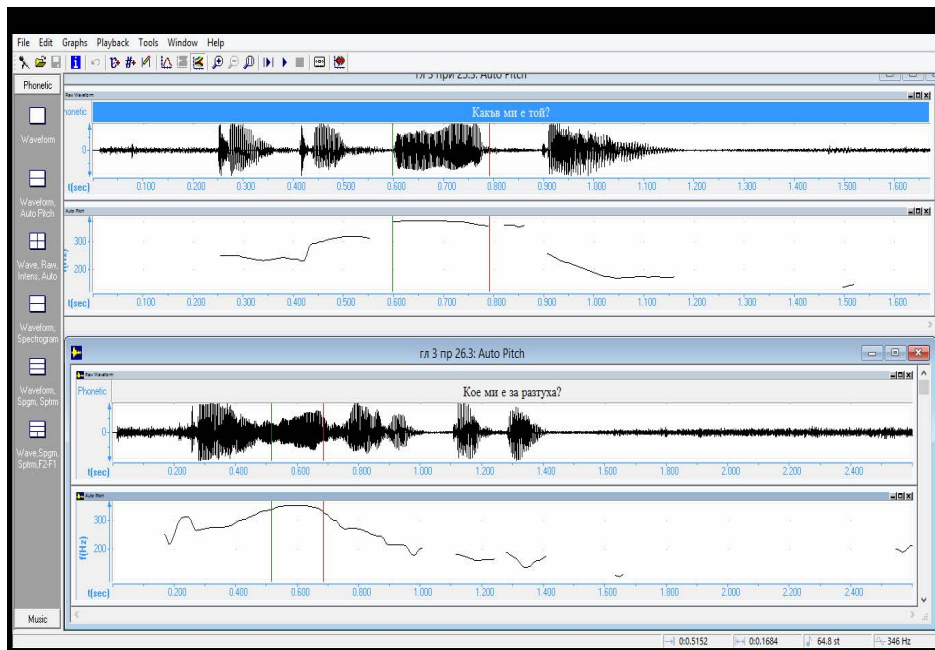
В двете изречения клитиката *ми* се реализира пред формата на глагола *съм*, като разположението им е еднакво от гледна точка на броя елементи пред и след поредицата *ми е*. Характерната платовидна структура се забелязва и при това сравнение. В случая с въпросителното изречение поредицата *ми е* се интонира по-високо под влияние на к-думата *какъв*, а низходящата (каскадна) оформеност се постига с постепенното занижаване при *той*. В съобщителното изречение клитиките модулират интонационния контур, като формират плато с по-нисък тон. Така *той* и *приятел* попадат в сходни тонални стойности (*той* – 310 Hz, а *приятел* – 307 Hz).

Продължаваме с две от изреченията в 9 (9.1 и 9.2 – двете съобщителни изречения):

В двете графики отново положението на клитиките е означено между линиите. Тук данните остават непроменени – налице е интонационно плато, в което се наблюдава липса на паузи и относително еднакъв тон.

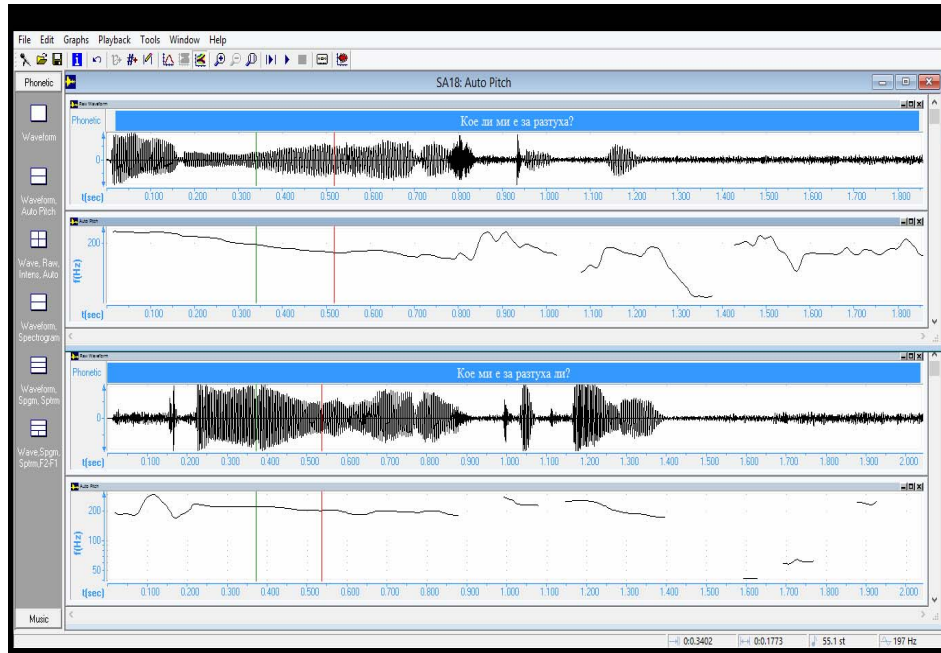

Всички графики показват реализирането на поредицата *ми е/ми го е* (в първото изречение), като навсякъде тенденцията за относително тонално-равна структура се запазва. В третото изречение комплексът е част от най-високо интонираната част, но разпределението на височините на тона се реализира равномерно, като подпомага ритмо-мелодиката от гледна точка на оформянето на каскадния интонационен контур.

Ще използваме въпросителните изречения в (8) и (10), като ги моделираме с въвеждане на *ли* на всички възможни за това места.

(11) *Кое ли ми е за разтуха? / Кое ми е за разтуха ли?*

Данните потвърждават предположението ни. Местата за реализиране на *ли* не са толкова много – само след *к-думата* и в края на изречението. Това не е неочаквано предвид заключенията на Й. Пенчев, че „... *ли* зависи от изреченското ударение върху дадена дума“ (Пенчев/Penchev 1993: 129). До тук информацията ни сочи следното: съществуват две места на изреченско ударение в по-горните примери. Те са *к-думата* и глаголната фраза. В такъв случай бихме могли да очакваме, че поредичата *ми е* между тях (и изобщо клитичният комплекс) ще попада в относително равна по тоналност част, най-малкото защото се намира между тези два рематични центъра, но и защото клитиките (без значение колко на брой) нямат свое ударение.

Нека да разгледаме случаи с частица *не*. Нейната дистрибуция в комбинация с *ли* Пенчев описва със схемите:

X ли не V; не V X ли (Penchev/Пенчев 1984: 157).

Авторът въвежда уточнението, че *не* „... губи ударението си, когато стои пред глагола или неговите клитики – тогава те получават ударение...“.

(12)⁵ *Си му ги дала**. / *Дала си му ги*. / *Не си му ги дала*.

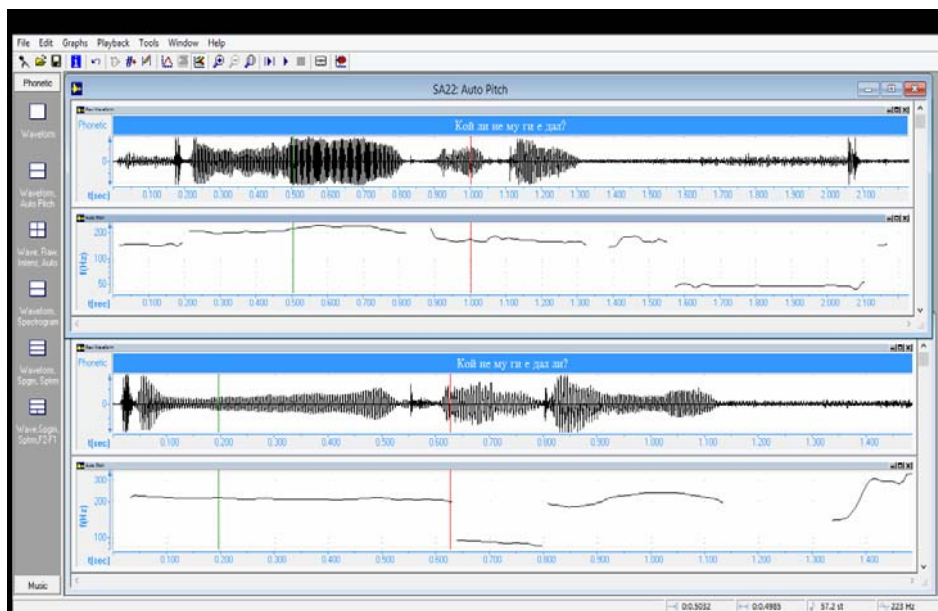
Ако трябва да въведем *ли* в изречение (12), то отново може да заеме само две позиции:

(13) *Не си му ги дала ли?* / *Не си ли му ги дала?*

Ако въведем и *к-дума*, възможните изречения са отново две:

(14) *Кой ли не му ги е дал?* / *Кой не му ги е дал ли?*

Ще разгледаме графиките само на изреченията с комбинация между клитичен комплекс; *не*; *ли* и *к-дума*.

Графиките обобщават генерализациите, които цитирахме, и нашите наблюдения. Клитиките действат като модулатор, защото дори когато получават ударение под влиянието на *не*, те не формират самостоятелен интонационен пик. Това е още по-видно на втората графика, където *дал* бележи тонално дъно, а *ли* се изкачва на по-висока тонална позиция спрямо *к-думата*, *не* и *клитиките*.

Заклучение

Клитичното интонационно плато, което видяхме да се реализира в примерите по-горе, се характеризира с относително постоянство на висо-

чината на тона и липса на паузи при интониране. Тези негови особености говорят за интонационно хомогенизиране, което от своя страна, според наблюденията ни, има за цел да обслужи нуждите на ритмо-мелодиката на фразата. Клитиките се реализират при прозодична дума и действат като механизъм за подготовка на интонирането на следващия ги елемент, като едновременно с това носят функционална (а не лексикална) информация. Това допускане е възможно поради липсата на удареност на клитиките и следващата от това тенденция за изговор „на един дъх“, без паузи помежду им, а също така и поради различната реализация на низходящия въпро-

сителен контур в изречения със и без клитики. Темата се нуждае от допълнително проучване и работата по нея продължава.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ <https://software.sil.org/speech-analyzer/>

² Примери (19) и (20) са от корпус – устна реч, лична комуникация. Корпусът е събран със съгласието на говорещите лица да бъдат записвани. Никое изречение не е произнасяно изолирано. Всички изречения са произнасяни в естествения поток на речта в разговори между близки лица (съпрузи, близки роднини, приятели). Поради тези факти считаме, че данните представят обективно интонация и прозодично разпределение, които да са надежден показател за намерението на говорещото лице да представи една или друга част като нова информация, а именно като рематична част.

³ Гоблер-Мусафия е добре познат от романските езици ефект, открит от Адолф Гоблер и Адолфо Мусафия, които независимо един от друг установяват поведението на приглаголните клитики в романските езици. Според т. нар. Закон на Вакернагел, формулиран въз основа на наблюденията на Якоб Вакернагел (1892) върху старогръцки, латински и санскрит, в индоевропейските езици клитиките (включително образуващите т.нар. клитична група, в която влизат повече от една клитика) се появяват непосредствено след първата дума в изречението (независимо от синтактичната функция на първата дума или на клитичния елемент).

⁴ Съобщителни изречения – екскерпирани (корпусно изследване – устна реч, лична комуникация); въпросителни – конструирани.

⁵ Примерът е на Ст. Франкс 2013: 129 (39).

ЛИТЕРАТУРА

- Бъркалова 2017: *Бъркалова, П.* В търсене на ритмо-мелодични параметри в българското изречение. – В: *Доклади от юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев)*, Пловдив, 10–11 ноември 2016 година. Съст.: *Петя Бъркалова, Светла Коева*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 325–341.
- Иванчев 1988: *Иванчев, С.* Българският език – класически и екзотичен. София, Народна просвета.
- Пенчев 1980: *Пенчев, Й.* Основни интонационни контури в българското изречение, София, Издателство на БАН.
- Пенчев 1993: *Пенчев, Й.* Управление и свързване. Пловдив, Издателство на ПУ „Паисий Хилендарски“.
- Риверо 2013: *Риверо, М. Л.* Избрани проблеми от българската морфология и синтаксис: анализ от гледна точка на минималистката програма. – В: *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Тишева 2001: *Тишева, Й.* Свободен или фиксиран е словоредът на клитиките? – *Българският език през XX век*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 64–71.

- Франкс 2013: *Франкс, Ст.* Кратко описание и анализ на парадигматичните клитики в български език. – В: *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Franks & Boskovic 2001: *Franks, S. & Z. Boskovic*. An Argument for Multiple Spell-Out”, *Linguistic Inquiry*, 32, pp. 174–183.
- Крaпoвa & Cinque 2008: *Крaпoвa, I., G. Cinque*. Clitic Doubling in the Balkan Languages; Edited by Dalina Kallulli and Liliane Tasmowski; [*Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 130]; pp. 257–287.

REFERENCES

- Barkalova 2017: *Barkalova, P.* V tarsene na ritmo-melodichni parametri v balgarskoto izrechenie. – In: *Dokladi ot jubileinata nauchna sesiya “Savremenni tendentzii v ezikovedskite izsledvaniya” (posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev)*, Plovdiv, 10–11 noemvri 2016 godina. Sast.: *Petya Barkalova, Svetla Koeva*. Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, s. 325–341.
- Franks 2013: *Franks, St.* Кратко описание на парадигматичните клитики в български език. – *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*, София, АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Franks, Boskovic 2001: *Franks S., Z. Boskovic*. An Argument for Multiple Spell-Out, *Linguistic Inquiry*, 32, pp. 174–183.
- Ivanchev 1988: *Ivanchev, S.* Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen. Sofia, Narodna prosveta.
- Krapova & Cinque 2008: *Krapova, I., G. Cinque*. Clitic Doubling in the Balkan Languages; Edited by Dalina Kallulli and Liliane Tasmowski; [*Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 130]; pp. 257–287.
- Penchev 1980: *Penchev, J.* Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie, Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Penchev 1993: *Penchev, J.* Upravlenie i svarzване, Plovdiv, Izdatelstvo na PU “Paisii Hilendarski”.
- Tisheva 2001: *Tisheva, J.* Svoboden ili fiksiran e slovoredat na klitikite? – In: *Balgarskiyat ezik prez XX vek*, Sofia, АИ “Проф. Марин Дринов”.

✉ *Христиана Кръстева*
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

✉ *Hristiana Krasteva*
University of Plovdiv Paisij Hilendarski
24 Tsar Assen Str., 4000 Plovdiv, Bulgaria